

Feministična kritika Kantove estetike

MATEJA POTOČNIK

POVZETEK

Namen referata ni le kritika estetskih kategorij lepega in sublimnega, ki sta pri Kantu opisani s spolno obarvanimi termini, ampak tudi kritika moško orientirane zahodne filozofije in kulture 18. stol. Izpostavila bom tri pomembne tekste, ki se ukvarjajo s tem problemom: tekst Paula Matticka z naslovom "Beautiful and Sublime: Gender Totemism in the Constitution of Art",¹ "Discipline and Silence"² (s podnaslovom: "Women and Imagination in Kant's Theory of Taste") avtorice Jane Kneller in članek Timothyja Goulda "Intensity and Its Audiences: Notes Towards A Feminist Perspective on the Kantian Sublime".³ V prvem delu referata predstavim pojem lepega in sublimnega, ki sta interpretirana s spolnim totemizmom v konstituciji umetnosti 18. stol. V drugem delu pa se bom usmerila predvsem na že prej omenjeni tekst Jane Kneller. Knellerjeva najde nekaj podobnosti med Kantovo karakterizacijo okusa in njegovo karakterizacijo "klišejskosti žensk".⁴ To sugerira, da je njegova teorija okusa, tako kot njegovo mnenje o ženskosti, omejena na "moški" pogled na človeško izkušnjo, kar zmanjšuje tudi pomembnost čutne izkušnje, vključno z imaginacijo. V zadnjem delu se bom osredotočila predvsem na Timothyja Goulda, ki ponovno oceni Kantovo estetiko na način, ki ustreza vsaj nekaterim feminističnim kritikam. Upoštevajoč te, po mojem mnenju glavne tekste s tovrstno tematiko, bom nakazala nekatere rešitve omejitve čutne izkušnje in izhod iz moško orientirane zahodne filozofije in kulture.

ABSTRACT

A FEMINIST CRITIQUE OF KANT'S AESTHETICS

The intention of this article is not just a critique of the aesthetic categories of the beautiful and sublime that Kant describes by using gendered terms, but also a critique of the male-centred nature of western philosophy and culture of the 18th century. In this regard, I shall concentrate on three important texts: a text by Paul Mattick entitled "Beautiful and Sublime: Gender Totemism in the Constitution of Art", "Discipline and Silence" (subtitle: "Women and Imagination in Kant's Theory of Taste") written by Jane Kneller, and the article by Timothy Gould, "Intensity and Its Audiences: Notes Towards A Feminist Perspective on the Kantian Sublime".⁵ In the first part of my article I shall present the notion of the

¹ Mattick Jr., Paul; "Beautiful and Sublime: Gender Totemism in the Constitution of Art", v: The Journal of Aesthetics and Art Criticism. Special Issue: Feminism and Traditional Aesthetics, zv. 48, št. 4, 1990.

² Kneller, Jane; "Discipline and Silence", v: Aesthetics in Feminist Perspective. Ed. by Hilde Hein and Carolyn Korsmeyer, Indiana University Press, 1993.

³ Gould, Timothy; "Intensity and Its Audiences: Notes Towards A Feminist Perspective on the Kantian Sublime, glej opombo 1.

⁴ "Properly feminine women" (Jane Kneller).

⁵

beautiful and sublime which are interpreted in terms of totemism in the constitution of art of the 18th century. The second part will above all centre round the aforementioned text written by Jane Kneller. She namely discovered some connections between Kantian's characterisation of taste and his characterisation of "properly feminine women". This further suggests that his theory of taste, as well as his opinion about the feminine nature, is limited on "male" perspective on human experience, which means that it also diminishes the significance of sensual experience - including imagination. In conclusion, I shall above all focus on Timothy Gould's appreciation of Kant's aesthetics for it corresponds at least to some of the feminist critiques. With respect to those - according to my opinion the central texts with such thematic - I shall indicate some solutions that could resolve the limitation of the sensual experience, as well as the way out from male-centred western philosophy and culture.

1

Paul Mattick opaža, da številni osrednji teksti estetike 18. stol. vsebujejo spolno karakterizacijo za klasifikacijo umetniških objektov in tipov takih objektov.

Leta 1759 je bila objavljena Burkeova publikacija *"A Philosophical Enquiry in the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful"*⁶ in je celo postala intelektualni bestseller 18. stol. v Angliji.⁷ V tem delu Burke izpostavi koncept o kategorijah lepega in sublimnega, ki sta opisani s spolnimi termini. Lepo razlikuje od sublimnega s termini, ki se identificirajo z ženskimi in moškimi poli spolne klasifikacije, in s tem potrди konsenz svoje dobe. Objekte, ki jih označi za lepe, bi še danes klišejsko označili za "ženske": majhnost, ljubeznivost, zvitost, občutljivost, čistost, ubogljivost, tihost. Podobno tudi objekte, ki vzbujajo občutek sublimnega, označi kot "moške": veličina, surovost, ostrost, okornost, moč, glasnost. Te karakteristike so povezane s čustvi ljubezni in strahu, ki po Burkeu ustrezajo šibkosti in moči. Po njegovem mnenju je lepo skoraj vedno povezano z idejo šibkosti in nepopolnosti, kar ustreza predvsem ženskam in izzove ljubezen. Sublimno pa v nasprotju z lepim ne izzove ljubezni, ampak občudovanje. Burke zagotavlja: "Podrejam se tistemu, kar občudujemo, ljubimo pa tisto, kar se nam podreja".⁸ Tako sublimno lahko najdemo npr. v avtoriteti očeta. Očeta občudujemo, mater pa ljubimo zaradi njene ljubeznivosti in prizanesljivosti. V osnovi izvor sublimnega najdemo povsod, kjer sta prisotna bolečina in nevarnost, vendar pa je določena distanca do nevarnosti nujna. Gre namreč za globljo oznako dualnega grupiranja, ne le za preprosto spolno diferenco. Burke zatrjuje, da lahko večino idej, ki imajo močan vpliv na naše mišljenje, reduciramo na dva principa: samoohranitev in družbo. Namen samoohranitve je ohranitev individua. Sublimno se pojavi, ko se groza v smrtni nevarnosti spremeni v radost ob samoohranitvi. Toda človeška narava ima tudi drugo stran - t. j. družbo, ki ima dve podrazdelitvi: 1. "družbo dveh spolov",⁹ katere glavni cilj je reprodukcija, in 2. "občo družbo".¹⁰ Naša tendenca do seksualnosti je na-

⁶ Nemiški prevod tega dela je vplival na Kantovo "Kritiko presodnosti" (1790).

⁷ Kreft, Lev; Sublimno pri Edmundu Burkeu (Filozofski vestnik 2/1991).

⁸ Mattick, Paul; glej opombo 1.

⁹ "the society of the sexes".

¹⁰ "General society".

ravna in povezana z željo, ki se z izbiro enega partnerja¹¹ integrira v socialno eksistenco nasploh.

Paul Mattick opozori, da Burke v tem delu poleg enačenja lepega z ženskimi atributi in sublimnega z moškimi naredi tudi napako pri uporabi jezika, ker govori le v imenu moških: "we love what submits to us",¹² "we" se nanaša samo na moški spol. To lahko opazimo še jasneje v njegovem opisu seksualnega objekta kot "the beauty of women".¹³

Kakorkoli že, spolno obarvana narava omenjenih estetskih konceptov ni značilna le za Burkea. 18. stol. je na splošno zaznamovano s takšnimi in podobnimi koncepti. Mattick ugotavlja, da so vidni celo v visoko abstraktni verziji, ki jo Kant kreira v svoji *Tretji kritiki*. Po Kantu je lepo naša izkušnja harmonije med čutnostjo in razumom, pri sublimnem pa ne gre več za harmonijo med tema dvema kategorijama, temveč za kontrast, za dominacijo razuma - vzvišeno je naša ne-naravna moč, naša osvoboditev od fizičnih determinant. Tu se čuti asociacija "ženskega" z naravo in "moškega" s človeškimi stvaritvami.¹⁴ Pri tem gre tudi za lociranje žensk v privatno in moških v javno sfero, kar implicira podrejen položaj žensk.

Kategoriji lepega in sublimnega, interpretirani s spolnim totemizmom, sta prisotni tudi v Rousseaujevi verziji zgodbe o rojstvu družbe, podobno kot pri Burkeu, kot stranskega produkta seksualnih strasti, ki vodi od padca človeka iz stanja svobode, v katerem je bil rojen, do suženjstva, v katerem živi zdaj. Človekova prva skrb je bila njegova ohranitev. Do radikalne spremembe je prišlo s postopno formacijo družinskih skupin. Navada skupnega življenja je spodbudila zakonsko in starševsko ljubezen; tako se je, po Rousseau, prva razlika med spoloma pojavila kot posledica različnega načina življenja obeh spolov: "Ženske so se navadile skrbeti za dom in otroke, medtem ko so moški skrbeli za preživetje."¹⁵ Spola sta v instituciji družbe, po Rousseauju, radikalno različna: moški naj bi bili aktivni in močni, njihova odlika je predvsem v njihovi moči, medtem ko naj bi bile ženske pasivne in šibke; ženske so za to, da ugajajo in da so podrejene. To prav gotovo ni zakon ljubezni, ampak zakon strahu. Tako ponovno pridemo do kategorij lepega in sublimnega, interpretiranima s "spolnimi" termini.

Rousseaujevo oznako "ženskosti" in "moškosti" s polom narave in kulture lahko primerjamo z Burkeovo razlago superiorne moči poezije v primerjavi s slikarstvom. Poezija, ki deleži na umetnem, je v nasprotju z naravnim karakterjem slikovnih znakov. "Slikarstvo mora, če želi doseči sublimno, imitirati tehnike poezije."¹⁶ "Višje umetnosti", ki segajo na področje genialnosti, so rezervirane za moško načelo.

Kontrast naravnih z umetnimi znaki je v osnovi tudi Lessingov argument v *Lao-koonu*,¹⁷ kjer piše o mejah slikarstva in poezije. Predpostavlja, da slikarstvo uporablja naravne znake, medij poezije pa, nasprotno, sestavljajo arbitrarni znaki.

Prisotnost spolnih kategorij se kaže v opoziciji estetskih subjektov: pasivnega, kot primer lepega, in aktivnega, ki je vir izkušnje sublimnega.

Ta koncept se pojavi tudi v Kantovi *Kritiki presodnosti*.¹⁸ Tako za Kanta kot za

¹¹ Izбира enega partnerja po Burkeu temelji na osebni lepoti.

¹² "A Philosophical Enquiry in...", v: Beautiful and Sublime...

¹³ Ibid.

¹⁴ "Pri tem je treba povedati, da Kant vzvišenega ne pojmuje s človeškimi stvaritvami, ampak z naravnimi (čeprav paradoksalno daje primere iz arhitekture: piramide in cerkev Sv. Petra v Rimu)." Kreft, Lev; *Estetika in poslanstvo*, str.38.

¹⁵ Mattick, Paul; glej opombo 1.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

Lessinga najvišje mesto v umetnosti zaseda poezija, ker nas vodi od čutnega pojavljanja k nadčutnemu in s tem daje prednost razumu. Slikarstvo je tako po njenem mnenju bolj oddaljeno od sublimnega, ker se sublimno ne pojavlja v čutni formi, temveč v ideji razuma. To implicira spolno karakteristiko antiteze med resnico in lepoto in s tem tudi izgubo moči pri ženskah ter redefinicijo ženske sfere kot privatne v restrukturiranem patriarhalnem gospodinjstvu. Tak razvoj je bil najbolj intenziven v 17. stol., do 18. stol. pa so poročene ženske izgubile večino njihovih prejšnjih legalnih, ekonomskih in političnih pravic. Vendar se relacija spolnih razmerij ni zgodila brez odpora žensk. Pomembna manifestacija tega je pojavljanje različne feministične literature od 14. stol. dalje. Patriarhalna družina je model socialnega reda v celoti in zato ni presenečenje, da je relacija žene, kot "potencialno nesposobne reda",¹⁹ do moža posebno prikladna za izražanje vseh relacij podrejenosti do nadrejenosti. Povezava ženske s "socialnim neredom" je več kot le simbolična. Takšni spolno označeni karakterji se pojavljajo tudi v uporabi estetskih kategorij lepega in sublimnega v političnih diskusijah. Primer tega je Burkeov opis francoske revolucije, kjer francoska kraljica predstavlja lepo - je prikupna, pasivna, šibka -, medtem ko so revolucionarne ženske po naravi grde in podle. Njihova akcija odpravi socialno diferenciacijo, ki jo predstavlja in simbolizira kategorični sistem sublimnega in lepega, ki implicira moški privilegij. Ta radikalni estetski karakter lahko imenujemo "žensko sublimno"²⁰ ali, če gledamo z dominantnega stališča, "slabo sublimno".²¹

Povezava estetskega in političnega je vidna tudi v delih Berkeove največje antagonistke, Mary Wollstonecraft. Njen *Zagovor pravic žensk* skuša prepričati svet, da je vir napak in norosti žensk, kot tudi njihova podrejenost moškim, v njihovi pokornosti čutni lepoti. Wollstonecraftova razlikuje "fizično lepo žensko, kot objekt poželenja"²² od "intelektualno lepe ženske, ki inspirira sublimna čustva z intelektualno lepoto".²³ Njen apel ženskam je, naj namesto želje po inspiriranju ljubezni in poželenja, gojijo plemenite ambicije in s svojimi sposobnostmi in krepostmi vzbudijo spoštovanje. Argument Mary Wollstonecraft je osnovan na vrsti nasprotij s standardnim tretiranjem lepega in sublimnega. Po njenem mnenju ženske s poroko žrtvujejo svoje telo in razum, da se ustalijo v svetu. Degradirane ženske primerja z vojaki, ki se, tako kot ženske, slepo podrejajo avtoriteti. Meni tudi, da monarhom in aristokratom, tako kot vojakom, ne moremo pripisovati sublimnih čustev samo zaradi njihovega stanu, brez kakršnihkoli mentalnih eksercij. Wollstonecraftova poziva ženske, naj dosežejo sublimno zunaj patriarhalne družbe. Pravi, da je čas za spremembo ženskih manir in čas za povrnitev izgubljenega dostojanstva. Ker je lepota vir podrejanj, je treba spoznati njeno pravo podobo kot izkrivljeno in deformirano naravo, katere prava oblika je vidna samo v sublimnem.

Sublimno za Mary Wollstonecraft ostaja moški atribut, čeprav so ga tudi moški izgubili. Z ženskim prevzemom tega atributa je bil le-ta deseksualiziran, ker je idealna ženska, po njenem mnenju, vdovela mati, ki v svoji nesreči doseže heroizem.

Kritiko lepote, ki implicira podrejeno stanje, potrdi tudi slikarstvo skozi različna zgodovinska obdobja, kjer je lepa ženska pasivna, potrta, zaspana ali mrtva (Julija, Ofelija, dekle iz harema), medtem ko aktivna in močna ženska reflektira strah in je zato čarovnica ali morilka otrok ali moža (Medeja, Klitajmn'estra, F'ajdra) - gre za t.i. "sla-

19 "Potentially disorderly woman".

20 "Female Sublime".

21 "Bad Sublime".

22 "A pretty woman, as an object of desire".

23 "A fine woman, who inspires more sublime emotions by displaying intellectual beauty".

bo sublimno", katerega fin-de-siecle oblike so Saloma, sfinga in vampirka.

Kot vidimo, je umetnost 18. stol. skozi koncept lepega, karakteriziranega kot "ženskega", in sublimnega, karakteriziranega kot "moškega", zaznamovana s spolnim totemizmom, kar implicira preeminenco sublimnega nad lepim.

S predpostavko, da je Kantova teorija okusa v skladu s tradicijo, nadaljujem z drugim delom referata, kjer bom izpostavila primerjavo Kantove karakterizacije okusa z njegovo karakterizacijo "ženskih kvalitet".

2

Jane Kneller omenja tri podobnosti okusa in ženskosti v Kantovi filozofiji:

1. Oba Kant dojema kot "sredstvo" za nadaljnjo kulturo in civilizacijo.

Kant pravi, da je ženska "naravni inštrument" kulture. Moškega, s svojo "ustrezno naravo", tj. s svojo skromnostjo ter sposobnostjo govora in izražanja, vodi do kulture. Primerna kultiviranost pa je priprava na moralnost. Podobno tudi okus vodi do kulture, v smislu "tendence po promoviranju moralnosti na zunanji način",²⁴ tj., tako, da "človeka kot socialno bitje, nauči lepih manir".²⁵ Vendar to še ne "formira moralno dobrega človeka, pač pa ga s tem, ko se le-ta v družbi trudi, da bi ugajal drugim (z namenom, da bi ga imeli radi in ga občudovali) na to pripravi".²⁶

2. Ženskost in okus, ki vplivata na civilizacijo, nas pripeljeta do druge podobnosti med njima: oba sta, kot socialno organizirana, tudi disciplinirana in zato podrejena. H kulturi prispevata samo takrat, ko izražata disciplino in omejenost, ker je to v interesu kulture same - disciplina je zanjo esencialnega pomena. Kant prizna, da visoko refiniran okus, s kreiranjem nepotešljivih želja v človeških bitjih, prinese s sabo tudi "premoč zlih duhov".²⁷ Takšen okus ni brezpogojno dober, zahteva pa disciplino in inklinacije. Kot trdi Knellerjeva, ima Kantova nepripravljenost, da bi dal konstitutivno vlogo okusu ali ženskam na determiniranem moralnem področju, globlje korenine v njegovem nezaupanju v čutnost. Oba, okus in ženskost, sta čutni kategoriji in zato tudi estetski kategoriji. V primeru ženskosti je, kot zatrjuje Kant,²⁸ povezava s čutnostjo biološka. Glede na njihovo vlogo v reprodukciji so ženske bolj povezane s fizičnim kot moški. "Estetske" so na način njihovega podrejanja bolečini in strahu pred fizičnimi poškodbami, medtem ko moški manifestirajo svojo neodvisnost po racionalni poti, z vrlino, ki jo imenujemo pogum.

Tudi okus vsebuje čutnost kot zahtevo imaginacije, ki posreduje med čutnostjo in razumevanjem, njen produkt pa je vedno "na sebi" čuten. Okus in ženskost sta, po Kantu, posledici določenega nadzora nad imaginacijo in nad ženskami, in sicer z racionalno močjo, oboje pa je prisotno le v družbi, kjer je tovrstna disciplina lahko metodično institucionalizirana. Oba služita kot teoretična konstrukta za resolucijo bitke moči, v kateri "moška razumskost" nadvlada ženskost in imaginacijo, kar implicira podrejeno vlogo žensk - z "moško racionalno močjo" so potisnjene v privatno sfero.

3. Ženskost in okus sta zato učinkovito utišana, to pa je tudi njuna tretja podobnost.

²⁴ Kant; Anthro. (v: Kneller Jane; Discipline and Silence).

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ "A preponderance of evils", Kant; CJ 433, v: Kneller; Discipline and Silence.

²⁸ Glej opombo 21.

Toda utišanje imaginacije in žensk ne reducira njihove pomembnosti v sociabilnosti. Po Kantovem mnenju²⁹ ima sociabilnost zmožnost univerzalne komunikacije in razlikuje človeškost od živalskosti, vendar je pri ženskah ta zmožnost manjša. Ženske, po Kantu, niso tako racionalne kot moški. So nezrela in odvisna bitja, ki potrebujejo moško vodstvo. Kant dopusti ženskam modus "free play" znotraj privatne sfere, toda cena za to je njihova legalna odvisnost.

Podobno kot so ženske ornamenti v socialnem življenju, je tudi imaginacija odvisna od racia. Objekt okusa, lepo, je le simbol in ne shema moralno dobrega. Če se spomnimo spolne karakterizacije kategorij lepega in sublimnega v 18. stol., lahko na tem mestu upoštevamo zgodovinski vpliv in zato ne moremo biti presenečeni nad Kantovo eliminacijo "klišejskosti žensk" in imaginacije iz področja moralnosti in politike. Za vključitev obojega na moralno področje in v javno sfero je potrebna reforma imaginacije in ideala lepote. V Kantovi estetski teoriji lahko to najdemo v moralno zanimivi manifestaciji umetniških produktov in recepcij, kot nam sugerira tudi Jane Kneller.

3

Timothy Gould poskuša ponovno oceniti Kantovo estetiko, posebno Kantovo mnenje o sublimnem, na način, ki ustreza vsaj nekaterim feminističnim kritikam. Pri tem se osredotoča predvsem na dela Eve Kosofsky Sedgwick. Sedgwickova odkrije sublimno v delih pisateljic, kot sta Charlotte Brontë in Emily Dickinson. Po mnenju Eve Kosofsky Sedgwick izkušnja sublimnega ni sorodna z izkušnjo neizrekljivega. Njena razprava motivira diskusijo o nekaterih značilnostih Kantovega sublimnega. Gouldova glavna interpretativna sugestija je, da nas Kant uči, da izkušnja sublimnega zahteva določeno "pripravo" na kulturo. Eva Kosofsky pa nadaljuje, da tako kot izkušnja sublimnega zahteva določeno pripravo, zahteva tudi dovršitev. In če ni primerne prostora - naravnega, socialnega ali estetskega - v katerem se lahko ta izkušnja izrazi in dopolni, so posledice izredno problematične. Primerne okolja za izkušnjo sublimnega pa ženske v 18. stol., v izrazito patriarhalni družbi, podrejene moškemu svetu in potisnjene v privatno sfero, prav gotovo niso imele. Analiza že omenjenih avtoric nam pomaga razumeti značilnosti sublimnega in še posebno ovire, ki jih ima sublimno na poti komuniciranja. Intenzivnost izkušnje sublimnega vsebuje tudi željo po posredovanju te izkušnje drugim. Sedgwickova nas opominja, da moramo razlikovati med posedovanjem določene izkušnje in med tem, da smo sposobni oz. nam je dovoljeno izraziti te izkušnje ter govoriti o njih na primeren in sprejemljiv način. Omembe vredno je tudi dejstvo, da je med primarnimi subjekti Sedgwickove ženske pisanje kot posledica filozofskega razsvetljenstva, politične revolucije in literarnega romanticizma. To dobo lahko karakteriziramo kot moment, v katerem so ženske srednjega razreda začele absorbirati dejstvo, da imajo težnje 18. stol. mnogo poti, ki izključujejo ali izolirajo njihove aspiracije. Menim, da moramo v iskanju možnosti za izkušnjo sublimnega pri ženskah nadaljevati v tej smeri. Rešitev lahko najdemo v politiki, v premetitvi žensk iz privatne v javno sfero, kjer obstajajo možnosti za izkušnjo sublimnega. Tu pa se, če parafraziram profesorja Krefta,³⁰ poraja vprašanje, ali nam estetika kot teorija pri tem lahko pomaga.

²⁹ Kant; *Perpetual Peace and Other Essays*, v: Kneller Jane; *Discipline ...*

³⁰ Kreft, Lev; *Lahko feminizem kaj pomaga?*, v: *Anthropos*, 1996, 3-4.